

TARPTAUTINĖS TEISĖS IR NACIONALINĖS BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS SANTYKIO PROBLEMA

Asistentas Andrius Nevera

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Baudžiamosios teisės katedra,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 71 45 84
Elektroninis paštas anevera@ltu.lt

Pateikta 2000 m. lapkričio 29 d.

Parengta spausdinti 2001 m. rugsėjo 19 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros vedėjas prof. habil. dr. V. Piesliakas ir šio fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas doc. dr. S. Katuoka.

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjami svarbiausi klausimai, susiję su tarptautinės teisės ir nacionalinės baudžiamosios teisės santykio problema. Tuo tikslu tiriamos tarptautinės ir nacionalinės teisės santykių aiškinančios teorijos bei analizuojami šių teisės sistemų derinimo principai ir formos.

Tenka apgailestauti, kad Lietuvos baudžiamosios teisės teorijoje pastarajai temai dėmesio neskiriama. Tuo tarpu jau XIX a. žymiausi baudžiamosios teisės specialistai, pavyzdžiui, F. Listas, N. Tagancevas ir kiti pabrėžė, kad negalima kurti nacionalinės baudžiamosios teisės be tarptautinės teisės. Kitaip tariant, buvo pastebėta, kad tik suderinus šias sistemas galima pasiekti efektyvių rezultatų. Žvelgiant iš šių dienų pozicijų galima teigti tą patį. Tarptautinė teisė yra koordinacinio pobūdžio, todėl kuriant nacionalinę baudžiamąją teisę tiesiog būtina atsižvelgti į tarptautinės teisės normas – kitaip galima pakliūti į aklavietę. Ypač tai aktualu tada, kai kalbama apie normas, reglamentuojančias valstybės baudžiamosios jurisdikcijos ir užsienyje skirtų bausmių vykdymo pagrindus bei normas, apibrėžiančias atskirų nusikalstamų veikų sudėtis.

Šiandien vis dažniau ir dažniau tarptautiniu lygiu bandoma reglamentuoti daugelį klausimų, kurie anksčiau buvo priskirtini tik nacionalinės baudžiamosios teisės sferai. Be to, suverenos valstybės visomis išgalėmis siekia stiprinti tarptautinę teisėtvarką, puoselėti tarptautinį bendradarbiavimą, nes suvokia, kad tik bendromis pastangomis įmanoma veiksmingai kovoti su transnacionalinį pobūdį įgavusiu nusikalstamumu.

Tarptautinės teisės ir nacionalinės baudžiamosios teisės santykio, tarp jų galimų kolizijų bei kurios nors sistemos prioriteto klausimas aktualus kiekvienai pasaulio valstybei, kuri yra aktyvi tarptautinių santykių dalyvė arba siekia tokia būti. Ypač tai taikytina Lietuvai, nes ji su nauja jėga siekia užsibrėžto tikslo – integruotis į pasaulinę bendriją.

Mūsų jauna valstybė po truputį tampa įvairių tarptautinių sutarčių, kuriose reglamentuojami įvairūs su baudžiamąja teise susiję klausimai, dalyve. Dėl šios priežasties tiesiog būtina išsiaiškinti, kokia yra tarptautinės teisės normų reikšmė nacionalinei baudžiamajai teisei. Nuo to, koks bus atsakymas į šį klausimą, priklauso, kokia linkme ir kaip bus tobulinami galiojantys baudžiamieji įstatymai.

Norėdami pateikti atsakymą į užduotą klausimą, turime panagrinėti bendrus, esminius klausimus, susijusius su tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės santykio tema.

Tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio problema intensyviau pradėta domėtis tik XIX a. antroje pusėje, bet anuomet niekas per daug nesigilino į problemos esmę. Atskirus

darbus galima vadinti tik paviršutiniškais pamąstymais. Tik XIX a. pabaigoje tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio tema tapo specialiu tyrimų objektu.

Nepaisant to, kad praėjo visas amžius, įvardytos temos aktualumas neišblėso ir tūkstantmečių sandūroje. Įvairiausio pobūdžio darbų, kuriuose nagrinėjamas tarptautinės ir nacionalinės teisės santykis, vis daugėjo. Manau, kad tai dėsninga. Juk gyvenimas nestovi vietoje ir vakar padarytos išvados gali netenkinti mūsų šiandien, o šiandienos išvados galbūt netiks ateities kartoms.

Nagrinėjant tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio klausimą, visada reikėtų pasiųstinti atsakyti į tris pagrindinius klausimus:

1. Koks yra atskirų valstybių nacionalinės teisės poveikis tarptautinių normų ir principų kūrimuisi ir raidai bei koks yra tarptautinės teisės poveikis konkrečių valstybių nacionalinės teisės kūrimuisi? Kitaip tariant, viešumon iškeliami šių teisės sistemų sąveikos problema.
2. Kokia konkrečių tarptautinės teisės normų juridinė galia, kai kalbame apie visuomeninių santykių reguliavimą šalyje?
3. Tarptautinė ir nacionalinė teisė – tai dvi savarankiškos teisės sistemos ar atvirkščiai – viena jų yra viršesnė už kitą? Kartu ryškėja tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo problema.

Šiandien yra žinomos trys koncepcijos (teorijos), kurios savaip bando paaiškinti tarptautinės ir nacionalinės teisių santykį: dualistinė ir dvi monistinės.

Dualizmo teorijos esmė ta, kad tarptautinė ir nacionalinė teisė – tai dvi savarankiškos teisės sistemos. Jos pradininkas buvo vokiečių teisininkas H. Tripelis. Būtent šis mokslininkas parašė pirmąją monografiją, skirtą tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio problemai. 1899 m. parašytoje knygoje „Tarptautinė teisė ir nacionalinė teisė“ jis teigė, kad „tarptautinė teisė ir nacionalinė teisė – tai ne tik skirtingos teisės šakos, bet kartu ir dvi skirtingos teisinės sistemos, turinčios savitus reguliavimo objektus, skirtingus subjektus bei šaltinius. Nacionalinė teisė reguliuoja santykius tarp individų, o tarptautinė teisė – santykius tarp valstybių“ [1, p. 49]. Kadangi tarptautinės teisės ir nacionalinės teisės reguliavimo objektai, subjektai ir teisės šaltiniai visiškai skirtingi, anot H. Tripelio, neleistina kalbėti apie minėtų teisės šakų konkurenciją.

Kitas žinomas dualistas yra D. Ancilottis. Savo žyminame veikle „Tarptautinės teisės kursas“ šis italų mokslininkas, kaip ir H. Tripelis, taip pat pažymi, kad tarptautinė ir nacionalinė teisė – tai dvi skirtingos teisinės sistemos. Analizuodamas problemą jis daro šias išvadas: tarptautinės normos negali būti išvestinės iš nacionalinių, o nacionalinės teisės normos negali būti išvestinės iš tarptautinių; tarptautinės teisės normos negali daryti poveikio nacionalinės teisės veikimo galiai, o nacionalinės – tarptautinei; negalimi jokie konfliktai tarp tarptautinės ir nacionalinės teisių; tačiau tarptautinė teisė gali daryti nuorodą į nacionalinę teisę, o pastaroji – į tarptautinę [2, p. 66–67].

Savo paaiškinimuose D. Ancilottis nurodo, kad tarptautinės normos galioja tik tarptautinės teisės subjektams, o nacionalinės galioja tik šalyje. Tad jeigu nacionalinės teisės norma prieštarauja valstybės tarptautiniams įsipareigojimams, šalyje ji vis tiek turi galioti. Kita vertus, konkreti valstybė negali vadovautis nacionalinės teisės normomis, norėdama nesilaikyti tarptautinių sutarčių (lot. *pacta sunt servanda*). Remdamasis šiomis mintimis, D. Ancilottis daro išvadą, kad tarp tarptautinės ir nacionalinės teisės negali būti jokių kolizijų.

Analizuodami pastarąją D. Anciločio išvadą, galime pastebėti, kad ši jo mintis ginčytina. Teigiant, kad nacionalinei teisei tarptautinės normos negali daryti poveikio, pamirštama, kad kiekviena valstybė į derybas ateina su savo politika ir su savo nacionaline teise. Pamirštama ir tai, kad valstybė, ratifikuodama tarptautinę sutartį, įsipareigoja pakeisti ar panaikinti teisės normą, prieštaraujančią jos tarptautiniams įsipareigojimams. Sunku sutikti su D. Anciločiu ir dėl to, kad, pripažįstant nuorodos darymo į tarptautinę ar nacionalinę teisę galimybę, neigiama kolizijos tarp šių teisės šakų galimybė. Jei nebūtų kolizijos, ar būtų reikalingos nuorodos? Juk būtent nuorodomis ir siekiama rasti išeitį iš komplikotos situacijos.

Daugelis mokslininkų, nagrinėjusių H. Tripelio ir D. Anciločio darbus, teigia, kad dualistai tarp tarptautinės ir nacionalinės teisės neįžvelgė jokio ryšio [3, p. 34]. Manychiau, kad ši

išvada kiek griežtoka. Juk D. Ancilottis ne kartą pabrėžė, kad viena iš tarptautinės ir nacionalinės teisės sąryšio formų yra nuoroda. Nuorodos darymas galimas tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teisėje, taip susiejant šias dvi teisinės sistemas. Be to, H. Tripelis yra pastebėjęs, kad tarptautinė teisė nuolat turi palaikyti ryšį su nacionaline teise, nes kitaip ji būtų visiškai bejėgė [4, p. 10]. Turime sutikti, kad ši mintis yra visiškai teisinga. Tačiau būtina pabrėžti tai, kad apie tokį patį santykį turime kalbėti tada, kai užsimename ir apie nacionalinę teisę. Juk nacionalinės teisės raida ir tam tikrų normų veikimas taip pat neįsivaizduojamas be tarptautinės teisės pagalbos. Dėl įvardytų priežasčių būtų galima daryti išvadą, kad sąsajų tarp tarptautinės ir nacionalinės teisės matymas yra ir dualistinės teorijos požymis.

Monizmo koncepcijos šalininkai daro prielaidą, kad pasaulyje egzistuoja tam tikra bendra teisinė sistema, o jos sudėtinės dalys – atskiros teisinės sistemos, kurios pasiskirsčiusios pagal tam tikrą hierarchiją. Pačioje aukščiausioje šios hierarchijos „lentynoje“ yra tarptautinės normos, o žemiausioje – atskirų teismų ir administracinių institucijų sprendimai.

Tačiau net ir pripažindami šią vienybę monizmo koncepcijos šalininkai yra pasiskirstę į dvi stovyklas. Nuomonių priešpriešos priežastis – nesutarimas, kuriai iš šių teisinių sistemų teikti pirmenybę. Viena monistinės koncepcijos šalininkų grupė yra tvirtai įsitikinusi, kad prioritetą turi būti teikiama nacionalinei teisei, o kita mokslininkų grupė pripažįsta tarptautinės teisės primatą.

Skelbdami nacionalinės teisės primato idėją šios teorijos šalininkai faktiškai neigia tarptautinės teisės galią. Pripažinkime, kad tai tarptautinis – teisinis nihilizmas. Be to, kai kurie šios idėjos šalininkai manė, kad tarptautinę teisę kuria atskiros valstybės, todėl jos atsakyti gali kiekviena valstybė, kai tik to panorės [3, p. 35]!

Vienas iš radikaliausių nagrinėjamos krypties atstovų yra žinomas Kanados teisininkas E. Mc Winneysas. Šis mokslininkas visiškai neigia tarptautinės teisės egzistavimo galimybę [5, p. 46]. Nesigilindami į šio teisininko sukurtos teorijos gilumą, turime pripažinti, kad net ir ano laikmečio realijos negalėjo jam leisti daryti tokių išvadų. Neabejotina, kad anuomet buvusi kapitalizmo ir socializmo priešprieša lėmė tai, kad kiekvienos sistemos šalininkai stengėsi vienyti savo pozicijas, pasirašydami įvairias tarptautines sutartis, tačiau teigti, kad taip buvo kuriamos dvi viena kitai prieštaraujančios tarptautinės teisės, yra neleistina.

Dar vienas tarptautinės teisės neigimo šalininkas yra JAV profesorius Ph. Jessupas. Jo nuomonė grindžiama tuo, kad apie tarptautinės teisės egzistavimą galima bus kalbėti tik tada, kai susikurs pasaulinė vyriausybė [6, p. 2]. Anot šio mokslininko, jei pasaulinės vyriausybės idėja nebus įgyvendinta, galima daryti išvadą, kad tarptautinė teisė yra tik fikcija¹.

Šiuolaikinio monizmo koncepcijos šalininkai pirmenybę teikia tarptautinei teisei, taip pripažindami tarptautinės teisės primatą nacionalinės atžvilgiu. Vienas žymiausių teisininkų, sukūrusių tarptautinės teisės primato teoriją, yra Vienos mokyklos atstovas H. Kelzenas.

Jau XX a. pradžioje H. Kelzenas aršiai kritikavo dualistinę koncepciją. Jis teigė, kad „tarptautinės ir nacionalinės teisės dualizmo pripažinimas leidžia daryti tokias išvadas, kurios prieštarauja pagrindiniams šiuolaikinės tarptautinės teisės doktrinos teiginiams ...“ [7, p. 122–123]. Jo nuomone, besąlygiškai reikia pripažinti, kad nacionalinė teisė yra pavaldi tarptautinei, nes nerasime nė vieno klausimo, kuris būtų reguliuojamas tik nacionalinės teisės normų [8, p. 173]. Remiantis šia nuomone galima daryti išvadą, kad kiekvienas visuomeninis santykis, kuris reguliuojamas arba gali būti reguliuojamas nacionalinės teisės normomis, yra pasmerktas būti reguliuojamu ir tarptautinės teisės normomis.

Kurdamas savo teoriją H. Kelzenas manė, kad visos pasaulyje esančios teisinės normos sudaro tam tikrą sistemą, kurią reikia vadinti „aukštesniąja teisėtvara“. „Ši teisėtvara apriboja nacionalinės teisės galiojimo ribas, o tai ir yra ne kas kita, kaip pagrindinė tarptautinės teisėtvaros funkcija“, – teigė H. Kelzenas [9, p. 94]. Ši H. Kelzeno mintis labai dažnai kritikuojama. Manoma, kad tokia nuostata neigia patį svarbiausią tarptautinį principą – valstybės suverenitetą [3, p. 41]. Tuo tarpu pats H. Kelzenas mano, kad apie tikrąjį valstybės suverenitetą galima kalbėti tik tada, jei valstybė palaiko nacionalinės teisės primato teoriją. Tais atvejais, kai pripažįstamas tarptautinės teisės primatas, valstybės suverenitetas riboja-

¹ Ph. Jessupas įvardijamas kaip nacionalinės teisės primato šalininkas tik todėl, kad jis visiškai neigė pasaulinės vyriausybės egzistavimo galimybę.

mas. Prieštaraudamas šiai H. Kelzeno minčiai Rusijos tarptautinės teisės mokslo autoritetas R. Miulersonas mano, kad šis mokslininkas kiek iškreiptai suvokia valstybės suvereniteto esmę. R. Miulersonas rašo: „valstybės pripažinimas suverenia nereiškia, kad ji atsiriboja nuo tarptautinės teisės normų poveikio. Valstybės suverenitetas turėtų būti suprantamas tik kaip nepriklausomybė nuo kitų valstybių“ [4, p. 12]. Tačiau įdomu tai, kad šis mokslininkas pabrėžia, kad konkrečios valstybės paklusimas tarptautinės teisės normoms nereiškia, kad pripažįstamas tarptautinės teisės primatas.

Kitas tarptautinės teisės primato teorijos šalininkas yra prancūzas G. Scelle. Nagrinėdamas tarptautinės ir nacionalinės teisės santykį G. Scelle daro išvadas, kurios labai panašios į H. Kelzeno. Tačiau neigdamas valstybės suverenitetą G. Scelle žengia kiek toliau nei H. Kelzenas. Galima nedvejojant pasakyti, kad šis žingsnis yra labai radikalus. Jis neigia valstybę kaip tarptautinių santykių subjektą ir juo pripažįsta tik individą [4, p. 101].

Analizuodami šių žymiausių mokslininkų nuomones turime pripažinti, kad, nepaisant tam tikrų radikalių minčių, tarptautinės teisės primato teorija yra teisingiausia ir šiuolaikiškiausia. Reikia kategoriškai nesutikti su tais autoriais, kurie teigia, kad tarptautinės teisės primato teorija yra nemoksliška, nes paremta tik daugybe klaidingų prielaidų [10, p. 203].

Daugelis tarybinių mokslininkų bandė įrodinėti, kad pati teisingiausia koncepcija – dualizmas [4, p. 10]. Jie teigė, kad tarptautinės teisės normos šalyje negali tiesiogiai veikti [11, p. 188]. Tuo tarpu šiuolaikiniai autoriai mano, kad šimtmetį nagrinėta tarptautinės ir nacionalinės teisės, įskaitant tarptautinės ir nacionalinės baudžiamosios teisės, santykio problema, tarptautiniu mastu pripažįstant tarptautinės teisės primato teoriją, buvo išspręsta 1968 m. pasirašytoje konvencijoje „Dėl senaties terminų netaikymo kariniams nusikaltėliams ir nusikaltimams žmonijai“ [12, p. 12–13]. Šioje Konvencijoje nustatyta, kad „senaties terminai šiems nusikaltimams netaikomi net ir tais atvejais, kai nacionaliniai valstybės įstatymai, kurios teritorijoje jie buvo padaryti, nereglementavo jų kaip nusikalstamų“.

Atlikus dualizmo ir monizmo koncepcijų lyginamąjį tyrimą, nesunku padaryti išvadą, kad dualizmo koncepcijos toleravimas labai ryškiai iškreipia nūdienos realijas ir gali atvesti į aklavietę, nes, pasak jos, tarptautinė teisė reguliuoja santykius tarp suverenių valstybių, o santykius valstybėje reguliuoja nacionalinė teisė. Tai reikštų ne ką kita, o galimybę atskiroms valstybėms nepaisyti tarptautinės teisės normų reguliuojant visuomeninius santykius šalyje. Išanalizavus monizmo koncepciją, propaguojančią nacionalinės teisės primato teoriją, galima daryti tas pačias išvadas, nes šios koncepcijos šalininkai, pripažindami, kad pasaulyje egzistuoja tam tikra bendra teisinė sistema, laikosi tos nuomonės, kad viršesnė yra nacionalinė, o ne tarptautinė teisė.

Tuo tarpu monistinė koncepcija, pripažįstanti tarptautinės teisės primatą, yra šiuolaikiška. Tai įrodo šiandien Europoje vykstantys integraciniai procesai, kurių metu siekiama sukurti regionines tarptautines organizacijas, kurios vienyty daugelį to regiono valstybių. Be to, pripažinus šią monizmo teorijos pakraipą, pasiekama daug geresnių rezultatų, nes galima efektyviau ginti asmenų teises šalyje.

Pastaruoju metu beveik neliko tokių valstybių, kurios nereikštų požiūrio į tarptautinę teisę bei jos santykį su nacionaline teise. Tarptautinė teisinė doktrina ir įvairių valstybių konstitucinės praktikos analizė suteikia galimybę išskirti keturias valstybių požiūrio į tarptautinę teisę formas: 1) tarptautinės teisės primatas nacionalinės teisės atžvilgiu, kuris įvairuoja atsižvelgiant į konkrečios valstybės politiką; 2) nacionalinės teisės primatas; 3) lygios tarptautinės teisės ir nacionalinio įstatymo teisinės galios pripažinimas, kuris įgyvendinamas remiantis principu *Lex posterior derogat priori*, kartu pripažįstant bet kurio iš jau minėtų būdų įgyvendinimo teisėtumą.

Visuotinai pripažįstama, kad kiekviena valstybė turi teisę pasinaudoti kiekviena iš šių formų, ir tai priklauso nuo konkrečios valstybės unikumo ir tikslų. Tačiau tenka konstatuoti tai, kad šiandien vyrauja pirmoji tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio forma.

Tarptautinės teisės primato teorijos šalininkai neabejoja, kad tarptautinė sutartis yra privaloma net ir tuo atveju, jei jos normos prieštarauja konkrečios valstybės konstitucijai. Esant tokiai situacijai, kiekviena valstybė privalo nacionalinę teisę, įskaitant ir savo konstituciją, suderinti su tarptautinėmis normomis ir tarptautiniais papročiais [13, p. 33].

Prancūzijos Konstitucijoje tarptautinės teisės primatas nacionalinės atžvilgiu buvo įtvirtintas jau 1946 metais. Konstitucijos 28 straipsnyje buvo rašoma: „Reikiamai ratifikuotos ir paskelbtos diplomatinės sutartys turi didesnę teisinę galią, nei nacionaliniai įstatymai“ [14, p. 953]. Tuo tarpu 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos 55 straipsnyje nustatyta, kad „reikiamai ratifikuotos sutartys arba sutartys, kurioms nustatyta tvarka pritarta, turi didesnę teisinę galią nei šalies įstatymai, jei ši sutartis taikoma ir kitos pusės“ [15; 16]. Minėta konstitucinė norma buvo pažodžiui pakartota ir Prancūzijos kolonijinėse valstybėse: Senegale (1963 m. Konstitucija), CAR (1964 m. Konstitucija), Gabone (1961 m. Konstitucija) ir kt.

JAV Konstitucijoje nurodyta, kad „Konstitucija, JAV įstatymai ir visos sutartys, kurios sudarytos arba bus sudarytos, yra aukščiausi valstybės įstatymai. Kiekvienos valstijos teismas privalo jų laikytis net ir tais atvejais, kai atskirų valstijų įstatymai numato ką kita“ [17].

Dauguma kitų Europos valstybių (pvz., Italija, Graikija, Airija, Danija, Norvegija) šiaandien taip pat pripažįsta tarptautinės teisės primatą¹.

Tuo tarpu Lietuvos pozicija yra ganėtinai įdomi. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalis nustato, kad „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“. Panagrinėjus šią konstitucinę normą vargu ar galima būtų teigti, kad čia įtvirtinamas tarptautinės teisės primatas. Tik kitų Lietuvos įstatymų analizė, turint omenyje Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių įstatymą [18], leidžia daryti išvadą, kad Lietuvoje pripažįstamas tarptautinės teisės primatas. Tačiau kyla tikrai logiškas klausimas, ar tarptautinių sutarčių viršenybė neturėtų būti pripažinta pagrindiniame šalies įstatyme – Konstitucijoje? Žymių Lietuvos tarptautinės teisės specialistų nuomonės šiuo klausimu išsiskiria. Prof. V. Vadapalas, nors ir pripažindamas nagrinėjamos konstitucinės normos trūkumą, mano, kad priėmus naują tarptautinių sutarčių įstatymą siūlymai papildyti Lietuvos Respublikos Konstituciją yra neaktualūs [19, p. 17–18]. Tuo tarpu doc. S. Katuoka yra tvirtai įsitikinęs, kad tarptautinių sutarčių viršenybės principas turi būti įtvirtintas Lietuvos Konstitucijoje 138 straipsnyje [20, p. 44–45; 21, p. 57]. Manau, kad logiškos yra abi pozicijos, bet reikia pripažinti, kad nacionalinių įstatymų ir tarptautinių sutarčių santykio klausimo sprendimas yra daugiau konstitucinio, o ne paprasto įstatymo reguliavimo dalykas.

Gaila, bet Lietuvos Konstitucijoje nieko nepasakyta apie visuotinai pripažįstamų tarptautinės teisės principų ir normų vietą Lietuvos teisės sistemoje. Tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalyje skelbiama, kad „Lietuvos Respublika, įgyvendindama užsienio politiką, vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis“, vargu ar leidžia teigti, kad visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos yra sudėtinė Lietuvos teisinės sistemos dalis. Ši išvada darytina dėl to, kad nagrinėjamos konstitucinės normos paskirtis yra visiškai kita. Ji skirta užsienio politikai įgyvendinti.

Tuo tarpu Vokietijos Konstitucijos 25 straipsnyje tiesiogiai pasakyta apie tai, kad visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos yra Federacijos teisės sudėtinė dalis. Be to, nurodoma net tai, kad jie turi viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu ir sukuria teises ir pareigas visiems Vokietijoje gyvenantiems asmenims [16, p. 189].

Nepaisant to, kad atskirų šalių konstitucijose šiam klausimui specialaus dėmesio neskiriama, teisminė praktika pripažįsta visuotinai pripažintų tarptautinės teisės principų ir normų pirmumą ir tiesioginį jų galiojimą. Taip nusprendė Šveicarijos karinis tribunolas, svarstydamas asmens patraukimo baudžiamojon atsakomybėn už karinius nusikaltimus klausimą [22, p. 78–80].

Tarptautinės teisės specialistai iš esmės taip pat laikosi tos nuomonės, kad visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos turi būti valstybės teisės sudedamoji dalis ir jų prioritetas nacionalinių teisinių aktų atžvilgiu yra neginčytinas [23, p. 181; 24, p. 167]. Yra šiai nuomonei ir prieštaraujančių mokslininkų, tačiau jų nuostata argumentuojama silpnai [25, p. 123].

¹ Yra autorių, kurie mano, kad tais atvejais, kai valstybių nacionalinė teisė numato pirmenybinį tarptautinės teisės normų galiojimą valstybėje, tai dar nereiškia, kad tarptautinė teisė turi primatą prieš nacionalinę teisę. Žr.: *Kūris P., Požarskas M.* Tarptautinės teisės apybraižos. – Vilnius, 1985. P. 79.

Kiekviena valstybė, tvirtais žingsniais žengianti tarptautinės bendrijos link, turi pripažinti tarptautinės teisės normų viršenybę ir stengtis savo nacionalinę teisę, įskaitant ir baudžiamąją, suderinti su tarptautiniais standartais. Esu tvirtai įsitikinęs, kad kiekvienos valstybės nacionalinė baudžiamoji teisė turi neprieštarauti tarptautinei, o atsiradus šiam prieštaravimui turėtų būti taikomos tik tarptautinės teisės normos.

Siekiant išvengti galimo tarptautinės ir nacionalinės teisės normų prieštaravimo (nesuderinamumo), tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo problema darosi vis aktualesnė.

Tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimas

Manau, kad vienas iš priimtinausių būdų, padedančių spręsti tarptautinės ir nacionalinės teisės prieštaravimus, yra šių dviejų teisinių sistemų derinimas. Derinimas yra specifinė tarptautinės ir nacionalinės teisės santykio klausimo dalis. Pažymėtina, kad tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimas – tai juridinė procedūra, kurios metu ieškoma tarptautinės teisės įgyvendinimo nacionalinėje teisėje kelių. Tenka apgailestauti, kad Lietuvos teisės moksle tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo problema beveik nenagrinėta¹. Tuo tarpu vakarų pasaulyje, pabrėžiant tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo bei koordinavimo klausimą, susikūrė netgi savita tarptautinės ir nacionalinės teisės santykį aiškinanti teorija. Šios teorijos pagrindiniai atstovai yra Dž. Fiomoris ir D. Ancilottis [20, p. 43]. Jie teigia, kad būtent derinimo keliu turi būti einama, siekiant išvengti kolizijų tarp tarptautinės ir nacionalinės teisės.

Efektyvi teisės raida ir jos taikymas įmanomi tik tada, kai sudėtiniai jos elementai tarpusavyje yra suderinti. Todėl teisės normų prieštaravimas viena kitai ir jų nesuderinamumas pažeidžia teisinio reguliavimo sistemiškumą ir taip mažina teisinio reguliavimo veiksmingumą tiek šalyje, tiek tarptautiniu mastu. Mūsų tikslas yra siekti, kad tarptautinė ir nacionalinė teisė būtų tarp savęs suderintos, nes tik taip galima sėkmingai reguliuoti visuomeninius santykius šalyje. Juk negali orkestras darniai groti, jei kiekvienas muzikantas groja savo nuožiūra.

Nacionalinės ir tarptautinės teisės derinimą, manau, galime pripažinti ne tik valstybės teise, bet ir pareiga. Ši išvada darytina todėl, kad pasaulyje vis labiau įsigali tarptautinės teisės primato teorija. Be to, teisinė kiekvienos valstybės pareiga suderinti nacionalinę teisę su tarptautine įtvirtinama ir įvairaus lygio tarptautiniuose – teisiniuose aktuose. Štai Vienos konvencijos dėl tarptautinių sutarčių 27 straipsnyje aiškiai parašyta, kad „susitarimo dalyvis negali apeliuoti į nacionalinės teisės normas, norėdamas pateisinti sutarties sąlygų nevykdymą“ [26, p. 78].

Analizuodami įvairių užsienio valstybių autorių nuomones matome, kad dauguma mokslininkų, kalbėdami apie tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimą, naudoja terminą „implementacija“ [27, p. 10–32]. Tuo tarpu esama ir tokių šios problemos tyrinėtojų, kurie tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimą vadina transformacija [28, p. 16]. Žinomas Rusijos mokslininkas E. Usenko, nagrinėdamas derinimo teorinius aspektus, netgi prieina prie išvados, kad „transformacija“ – tai termino „implementacija“ sinonimas [29, p. 69]. Vargu ar tokia nuostata yra teisinga. Manau, kad „transformaciją“ arba, kitaip tariant, „inkorporaciją“ teisingiau pripažinti implementacijos forma. Transformacijos teorija yra ganėtinai paini, nes, anot jos, tam tikrais metodais tarptautinės teisės normos transformuojamos į nacionalines normas. Tačiau ar verta kalbėti apie vienos sistemos normų virtimą kitos sistemos normomis? Juk tuomet visos tarptautinės teisės normos kartu būtų ir nacionalinės normos! Manau, to būti negali, todėl turėtų būti kalbama ne apie transformaciją, o apie tarptautinės teisės normų įgyvendinimą, implementaciją nacionalinės normomis.

Kadangi tarptautinės teisės normų implementacija neįsivaizduojama be nacionalinių – teisinių priemonių (būdų, formų), kuriomis šios normos pradeda gyvuoti nacionalinėje teisėje, manau, kad tikslinant šį terminą tikslinga pabrėžti, kad įvardytas procesas turėtų vadintis nacionaline teisine implementacija.

¹ Šią temą savo naujausiuose darbuose nagrinėja tik prof. V. Vadapalas ir doc. S. Katuoka. Žr.: *Vadapalas V. Tarptautinė teisė. Bendroji dalis.* – Vilnius, 1998. P. 44–63; *Jurisprudencija.* 2000. Nr. 15(7). P. 56–57.

Nepaisant to, kad tam pačiam reiškiniui apibūdinti mokslininkai naudoja skirtingą terminologiją, svarbiausia, kad derinimo procese būtų pasiekti tarptautinių teisės normų tikslai [30 p. 226]. Norint tai padaryti, valstybė ir kiti tarptautinės teisės subjektai¹, turi elgtis (veikti arba susilaikyti nuo veiksmo) taip, kaip nurodo tarptautinės teisės normos.

Tarptautinės teisės doktrinoje ir atskirų valstybių įstatymų leidybos praktikoje nėra bendros nuomonės dėl tarptautinės teisės normų įgyvendinimo nacionalinėje teisėje būdų. Vieni autoriai vadina juos tarptautinės teisės normų galiojimo valstybės teritorijoje formomis [31, p. 58], kiti mano, kad tai tarptautinės teisės galiojimo nacionalinėje teisėje taisyklės [10, p. 247]. Detaliau panagrinėjus šias nuomones darytina išvada, kad vargu ar tikslinga tą patį dalyką apibrėžti net lingvistine prasme panašiais terminais. Juk kiekvienu atveju kalbama apie tarptautinės teisės įgyvendinimo nacionalinėje teisėje formas (metodus), kuriomis kiekviena valstybė įgyvendina tarptautinę teisę šalyje.

Nagrinėdami tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo problemą, pirmiausia turime turėti omeny tai, kad derinimas turi būti diferencijuojamas atsižvelgiant į teisės šaltinius [32, p. 218]. Tai reiškia, kad nacionalinėje teisėje atsižvelgiant į valstybės teisinės sistemos ypatumus, tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo dalyku gali būti: Konstitucija, įstatymai, administraciniai ir teisminiai aktai. Dėl šių priežasčių galime daryti išvadą, kad derinimas vyksta tiek kuriant teisės normas, tiek teisės įgyvendinimo stadijoje. Neabejotina, kad daugiausia dėmesio turi būti skiriama įstatymų leidybai, nes šioje stadijoje padedami dviejų teisės normų abipusio atitikimo pagrindai. Tačiau ne mažiau svarbi yra ir teisės taikymo sritis. Šią išvadą daryčiau todėl, kad taikydami teisę teismai gali tiesiogiai užtikrinti tarptautinės teisės normų laikymąsi.

Vienas iš svarbiausių ir painiausių šios problemos aspektų – formos, kurias pasitelkus vyksta dviejų teisinių sistemų derinimas.

Įdomu tai, kad autoriai, nagrinėjantys tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo problemą, vartoja „transformacijos“ terminą ir mano, kad tarptautinė teisė įgyvendinama tam tikromis formomis [27, p. 141; 10, p. 247–250]. Vertindami tokią nuomonę matysime, kad nesukuriamas reikiama sistema, o visuma kartais sutapatinama su dalimi.

Daug pagrįstesnė ir teisingesnė nuomonė yra tų autorių, kurie tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimą apibrėžia terminu „implementacija“.

Tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo formos yra nuolatinių ginčų objektas. Daugelis autorių teigia, kad derinimo formomis reikėtų pripažinti šias: individualią inkorporaciją, adaptaciją, legitimaciją, nukreipimą, unifikaciją, recepciją ir specialaus režimo sudarymą [33, p. 48–52]. Atidžiau pasižiūrėjus matyti, kad kai kurios derinimo formos yra tos pačios inkorporacijos atmainos, pasižyminčios visiškai nereikšmingais skirtumais. Tad tikslingiausia išskirti pačias bendriausias derinimo formas, kuriomis turėtų būti pripažįstamos nukreipimas ir inkorporacija.

Kalbant apie nacionalinės baudžiamosios teisės ir tarptautinės teisės derinimą reikia pasakyti, kad abi šios formos yra priimtinos.

Nukreipimas – tai nacionalinio įstatymo daroma nuoroda apie tai, kad šis visuomeninis santykis turi būti reguliuojamas tarptautinės teisės normų [31, p. 58].

Teisės normos daroma nuoroda į kitas teisės normas yra labai paplitęs juridinės technikos būdas daugelio valstybių įstatymuose. Tačiau įdomu tai, kad šis juridinės technikos būdas, kai nuoroda daroma į tarptautinę teisę, naudojamas dažniausiai ne Lietuvos baudžiamuosiuose įstatymuose, o kitų teisės šakų teisiniuose aktuose. Tai nėra teisinga. Juk kalbant apie Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies normų derinimą su tarptautinėmis normomis galima būtų drąsiai naudoti būtent šį derinimo metodą, jei nustatoma, kad tarptautinė sutartis yra tiesioginio galiojimo (angl. *self-executing treaty*)².

¹ Žymiausi šios problemos tyrėjai jau senokai tvirtina, kad tarptautiniais teisės subjektais gali būti ne tik valstybės ar tarptautinės organizacijos, bet ir fiziniai asmenys. Žr.: *Udochi J. M. The Individuals as a Subject of International Rights and Duties // The Columbia Journal of International Law. 1963. Vol. 2. P. 54–63.*

² Viena iš tarptautinės teisės poveikio nacionalinei baudžiamajai teisei sričių yra poveikis baudžiamosios jurisdikcijos sferai. Būtent čia nuoroda yra reikalingiausia.

Šiandien nacionalinės teisės taikytojas, norėdamas paisyti tarptautinių sutarčių negalėtų susigaudyti jų gausoje, jeigu nebūtų nuorodos į tarptautines normas, o kartais net nežinotų, kad konkrečiu atveju pirmiausiai į jas dera atkreipti dėmesį. Štai Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 4 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad visi asmenys, padarę nusikaltimą Lietuvos teritorijoje, atsako pagal Lietuvos baudžiamuosius įstatymus. Kokios nors išimties iš šios taisyklės Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse nenumatytos. Tačiau Lietuva šiandien vadovaujasi pasirašytomis konsulinėmis konvencijomis, kuriose aiškiai nurodyta, kad padarius nusikaltimą šalies teritorinėje jūroje ar uosto vandenyse, pakrantės valstybės baudžiamoji jurisdikcija yra ribojama [34]. Kyla klausimas, kam Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui reikalinga tokia normos redakcija, kuri negalioja visu mastu? Būtent tokiais atvejais mums gali padėti nuoroda į Lietuvos pasirašytas tarptautines sutartis. Jau vien šis pavyzdys rodo, kad nukreipiančiosios normos turi ne tik teorinę, bet ir grynai praktinę reikšmę.

Su nukreipiančiosiomis normomis siečiau kelis tarptautinės teisės normų galiojimo nacionalinėje baudžiamojoje teisėje variantus ir schemas. Kitaip tariant, tik nuo šių normų pobūdžio priklausys, kaip nacionalinėje teisėje galios tarptautinės teisės normos.

Tarptautinės teisės doktrinoje išskiriamos kelios nukreipiančiųjų normų rūšys. Teisinėje praktikoje dažniausiai susiduriame su bendro pobūdžio nukreipimais, kai baudžiamosios teisės norma nukreipia į visą tarptautinę teisę arba tarptautines sutartis. Vertinant tokias nuorodas, galima būtų pasakyti, kad tokiais atvejais sunku taikyti ir aiškinti baudžiamąjį įstatymą, nes nežinia, kokia konkreiti tarptautinės teisės norma ar sutartis turi būti taikoma. Tačiau tokio pobūdžio nukreipimai būtini. Šio nukreipimo pavyzdys yra galiojančio Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7¹ straipsnis. Šio straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad „užsienio piliečiai, padarę nusikaltimus, išduodami atitinkamoms valstybėms remiantis tarptautinėmis ir tarpvalstybinėmis sutartimis, o jei tokių sutarčių nėra – remiantis nacionaliniais įstatymais“. Naujame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse tokio nukreipimo pavyzdžiai yra normos, įtvirtintos 4 straipsnio 4 dalyje ir 9 straipsnio 1 ir 2 dalyse [35].

Kita nukreipimo rūšis – specialus arba konkretus nukreipimas. Šiuo atveju teisės normoje daroma nuoroda į konkrečią tarptautinę sutartį, kuri turi būti pasitelkta siekiant išspręsti nagrinėjamą problemą. Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse tokio pobūdžio nurodymų nerasime. Nerandame jų ir naujai priimtame Baudžiamajame kodekse. Tačiau tokia nuoroda galima norint reglamentuoti klausimus, susijusius su užsienyje priimtų nuosprendžių galiojimu Lietuvoje: bausmių suderinamumo problema ir jos sprendimo būdai, užsienyje paskirtų bausmių pakeitimo ir veikų, padarytų užsienyje, pripažinimo Lietuvoje pakartotinėmis taisyklės.

Vien šia informacija remiantis galima teigti, kad nuorodos būtinybė kalbant apie Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies normas turėtų būti neginčijama. Juk tai pažangus būdas išvengti nacionalinės baudžiamosios ir tarptautinės teisės normų kolizijų. Abejotina, ar būtina kas kartą, kai pasirašoma nauja tarptautinė sutartis, peržiūrėti ir atnaujinti visą teisės normų sistemą. Veikdami šia linkme patirsime fiasko. Dažnos pataisos įstatymą padarys gremėzdišką, prieštaringą ir sunkiai išaiškinamą.

Galima būtų pasirinkti ir kitą šios problemos sprendimo variantą. Baudžiamajame kodekse galima numatyti, kad „**jeigu visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos arba tarptautinės sutartys, kurias Lietuvos Respublika ratifikavo, nustato kitokias taisykles negu tos, kurios išdėstytos Lietuvos Respublikos baudžiamuosiuose įstatymuose, vadovaujamosi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis arba tarptautinėse sutartyse įtvirtintomis taisyklėmis**“. Ši Baudžiamojo kodekso pataisa įtvirtintų besąlygišką tarptautinės teisės viršenybę esant šių normų konkurencijai. Kartu ji atvertų vartus tiesioginiam tarptautinės teisės normų galiojimui baudžiamojoje teisėje.

Norėčiau pabrėžti tai, kad apie savarankišką tarptautinės teisės normų galiojimą galima kalbėti tik sąlygiškai. Juk tarptautinės teisės normos negali galioti savaime, jei šiuo tikslu nacionalinės teisės norma nenukreipia į tarptautinę teisę. Daug korektiškiau teigti, kad nacionalinė teisės norma yra tarptautinės teisės normos galiojimo pagrindas, suteikiantis

teisę taikyti reikiamą tarptautinės teisės normą. Tik pripažinę šią nuostatą teisinga galėsime kalbėti apie tarptautinės ir nacionalinės teisės santykį, nes kitu atveju visos diskusijos šia tema yra nereikalingos, o nacionalinės teisės vaidmuo reguliuojant visuomeninius santykius tampa nereikšmingas. Nuoroda yra valstybės valios išraiška, kai tiesioginiam tarptautinės teisės normų galiojimui nacionalinėje sferoje „įjungama žalia šviesa“.

Tuo tarpu Lietuvos Konstitucinis Teismas pripažino, kad tiesioginis tarptautinės teisės normų galiojimas galimas tik civilinėje justicijoje¹. Ši nuostata grindžiama tik tuo, kad tarptautinės sutartys atskirose teisinės veiklos srityse taikomos nevienodai. Papildomai priduriama, kad konkrečius jų taikymo būdus ir formas nustato Lietuvos Respublikos įstatymai. Konstitucinis Teismas taip pat yra pareiškęs, kad šiuo metu Europoje bene labiausiai paplitusi vadinamoji paralelinė tarptautinės teisės derinimo sistema, kuri grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys transformuojamos šalies teisės sistemoje (inkorporuojamos į ją). Toks tarptautinių sutarčių realizavimo būdas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Manau, kad ši Konstitucinio Teismo nuostata yra abejotina, nes nuo XX a. vidurio transformacijos problemai tarptautinės teisės moksle skiria vis mažiau dėmesio. Šią padėtį lėmė tai, kad daugelis tarptautinės teisės specialistų manė, kad transformacijos tema nėra labai aktuali, nes vis dažniau buvo palaikomas tiesioginis (lot. *proprio vigore*) tarptautinės teisės aktų galiojimas nacionalinės teisės sferoje. Šios mokslinės nuomonės šalininkais tapo įvairių valstybių tarptautinės teisės specialistai [36, p. 955; 37, p. 85]. Štai Vokietijos mokslininkas E. Kleinas pažymi, kad tarptautinės teisės normos tapdamos nacionalinės teisės sudėtine dalimi gali daug efektyviau spręsti problemas nei tarptautinėje teisėje [38, p. 23]. Kad tarptautinės teisės normos turi tiesiogiai galioti nacionalinėje baudžiamojoje teisėje, manė ir tarybinės teisės autoritetai [39, p. 61]. Tačiau daugelio to meto šalių teisinėje praktikoje buvo prigijusi visiškai kitokia nuostata.

Skirtingų valstybių teismai vienareikšmiškai laikydavosi tos nuomonės, kad tarptautinės sutartys šalyje neturi jokios teisinės galios tol, kol sutarties nuostatos įstatymo pavidalu nebus įtrauktos į nacionalinę teisę. Šią išvadą padarė daugelis senojo žemyno ir kitų kontinentų įvairių valstybių skirtingo lygio teismai [40, p. 11; 41, p. 269]. Akivaizdu, kad tokią teisminę praktiką lėmė tuo metu dar daugelio valstybių iš paskutiniųjų jėgų palaikomas principas, kad nacionalinė ir tarptautinė teisė yra dvi skirtingos teisinės sistemos, neturinčios jokių sąlyčio taškų (dualizmas). Tačiau laikui bėgant vis dažniau valstybių konstitucijose įtvirtinamos nuostatos, pripažįstančios tarptautinės teisės primatą nacionalinės teisės atžvilgiu. Šiuo metu tai viena iš pagrindinių daugelio užsienio valstybių konstitucinių nuostatų² bei šią problemą tyrinėjančių mokslininkų nuomonė [42; 43; 16].

Pateikti faktai liudija tai, kad skirtingose valstybėse nacionalinės ir tarptautinės teisės derinimas vyko skirtingai, tačiau, kaip matysime vėliau, dabartinė padėtis yra kiek kitokia.

Inkorporacija³, kaip derinimo metodas, turėtų būti naudojamas tik tada, kai tarptautinės teisės norma negali tiesiogiai galioti. Jei tarptautinėse sutartyse aptinkame tik taisykles, kurios nustato tam tikras jos galiojimo ribas, nuorodos taikyti negalime. Tokios sutartys nelaikomos tiesiogiai veikiančiomis (angl. *non-selfexecuting treaty*). Šiais atvejais pati valstybė atsižvelgdama į konkrečios tarptautinės sutarties galiojimo ribas privalo nacionaliniame įstatyme konkretizuoti atitinkamas tarptautinių sutarčių nuostatas. Todėl nereikia stebėtis, kad skirtingose valstybėse tos pačios tarptautinės sutarties normos taikomos skirtingai. Juk kiekviena valstybė atsižvelgdama į savos teisinės sistemos ypatumus pasirenka jai priimtinausią problemos sprendimo būdą, aišku, nepažeisdama atitinkamos tarptautinės sutarties nustatytų ribų.

Šios formos taikymas dažniausiai reikalingas tais atvejais, kai būtina suderinti Baudžiamojo kodekso specialiosios dalies nuostatas su atitinkamomis tarptautinėmis sutartimis. Dažniausiai tokio pobūdžio tarptautiniuose susitarimuose įvardijama nusikalstama veika ir

¹ Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

² Pavyzdys galėtų būti 1998 m. spalio 21 d. Albanijos Konstitucijos 122 straipsnis, kuris įtvirtina tiesioginio tarptautinių sutarčių taikymo ir jų viršenybės nacionalinių įstatymų atžvilgiu principą.

³ Tai tokia tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo forma, kai pirmosios teisinės sistemos normų pagrindu priimamos nacionalinės teisės normos.

pateikiami esminiai jos požymiai. Pasigendame detalesnės veikos aprašymo bei taikytinų bausmių sąrašo¹. Tai reikštų, kad kiekviena valstybė realizuodama tokios sutarties nuostatas, priima nacionalinį įstatymą, kuriame įvardija šią nusikalstamą veiką ir nustato, kokios poveikio priemonės gali būti taikomos už jos padarymą.

Galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse kriminalizuota tokia veika kaip orlaivio nuvarymas (BK 249² str.). Šios normos atsiradimą lėmė 1971 m. Monrealio konvencijos dėl kovos su neteisėtais aktais, nukreiptais prieš civilinės aviacijos saugumą, pasirašymas. Lygiai dėl tokios pačios priežasties Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse matome tokius straipsnius kaip 83 straipsnį (tarptautinių skridimų taisyklių pažeidimas), 231² straipsnį (neteisėtas radioaktyvių medžiagų įgijimas, laikymas, panaudojimas, perdavimas arba suardymas), 232¹ straipsnį (neteisėtas psichotropinių ar narkotinių medžiagų gaminimas, įgijimas, laikymas, gabenimas, siuntimas, pardavimas ar kitoks platinimas), 234² straipsnį (radioaktyvių medžiagų grobimas) ir kt. Tas pats pasakytina ir apie naują Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą.

Esant būtinybei pasitelkus inkorporaciją tarptautinių sutarčių nuostatos konkretizuojamos ir implementuojamos į nacionalinę teisę. Tuomet šalyje pradeda galioti nauja teisės norma, patvirtinanti valstybės priimtų tarptautinių įsipareigojimų vykdymą.

Atidžiau pažvelgus į minėtų metodų apibūdinimus galima teigti, kad transformacijos ir tiesioginio tarptautinės teisės galiojimo teorijų šalininkų nesutarimas yra tik dėl to, kad jie skirtingai supranta „priešingos“ teorijos esmę. Juk „transformacija“ galima suprasti ne tik kaip tarptautinės teisės normų „virsmą“ nacionalinėmis. Tuo tarpu „tiesioginis galiojimas“ kitos stovyklos atstovų klaidingai suprantamas kaip besąlyginis tarptautinės teisės galiojimas konkrečios valstybės teritorijoje. Todėl tikslingiausia būtų atsisakyti teorinių ginčų, o visas pastangas nukreipti į teisinių, organizacinių ir praktinių tarptautinės teisės galiojimo nacionalinėje teisinėje sistemoje formų tyrimą.

Tarptautinėje teisinėje literatūroje beveik visada pabrėžiama, kad tarptautinė ir nacio-

¹ Tarptautinės teisės poveikis atskirų nusikaltimo sudėčių požymių pobūdžiui bei bausmių skyrimui – tai dar dvi tarptautinės teisės poveikio nacionalinei baudžiamajai teisei sferos.

nalinė teisė turi būti derinamos tik tada, kai ratifikuojamos tarptautinės sutartys. Tokią pačią išvadą galima padaryti perskaičius Lietuvos Konstitucijos 138 straipsnio 3 dalį. Čia skelbiama, kad „tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis“.

Daugelis autorių yra įsitikinę, kad įsipareigojimas yra vienintelė galima prielaida derinti tarptautinę ir nacionalinę teisę, nes tai nepažeidžia šalies suvereniteto [44, p. 144]. Tačiau ar ši nelanksti nuostata yra teisinga? Kodėl ignoruojama kiekvienos valstybės teisė savo laisva valia, be išankstinio įsipareigojimo, suderinti nacionalinę teisę su tarptautine?

Visuotinai pripažįstamų tarptautinės teisės nuostatų turėtų paisyti ir ta valstybė, kuri nors ir nėra konkrečios sutarties dalyvė, bet iš esmės pritaria jos dvasiai ar atskiroms normoms. Visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos visada turi turėti poveikį nacionalinės teisinės sistemos kūrimui [45, p. 305]. Ypač tai aktualu jaunoms valstybėms, prie kurių priskiriama ir Lietuva.

1995 m. birželio 12 d. Lietuva su Europos Sąjunga pasirašė Europos (asociacijos) sutartį ir tapo asocijuota Europos Sąjungos nare. Šia sutartimi Lietuva pasiryžo suderinti šalies nacionalinius įstatymus su Europos Sąjungos teise, todėl šiandien nė vienam teisinio akto projektui negali būti pritarta, jeigu jis nesuderintas su Europos Sąjungos teise [46].

Neabejotina, kad nacionalinės teisės normos, prieštaraujančios tarptautinei teisei¹, stabdo valstybės integracinius procesus bei trikdo valstybių tarpusavio bendradarbiavimą. Dėl šios priežasties savanoriškas nacionalinės ir tarptautinės teisės derinimas (paralelinė teisėkūra) yra vienas iš svarbesnių civilizuotos valstybės bruožų.

Paralelinė teisėkūra tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo procesą daro labai efektyvų².

Lietuva jau 1991 m. buvo pareiškusi, kad „nepaisydama TSRS neteisėtai daromų kliūčių Lietuvos Respublikai prisijungti prie daugiašalių tarptautinių sutarčių pagal nustatytą procedūrą ir tvarką, Lietuvos Respublika gerbs ir sąžiningai vykdys visus tarptautinius įsipareigojimus, kuriuos nustato ...“ [47].

Pasitelkus paralelinę teisėkūrą nacionalinėje teisėje galime sukurti tokias teisės normas, kurios yra labai panašios į tarptautines. Tuomet bendras elgesio modelis tuo pačiu metu bus įgyvendinamas abiejose teisinėse sistemose.

Kalbant apie tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimą teisės taikymo stadijoje ryškėja trys svarbiausi šios problemos aspektai: teismų teisė taikyti tarptautines sutartis, kolizijų sprendimas ir teismų teisė aiškinti tarptautines sutartis.

Pastaruoju metu daugelyje valstybių laikomasi bendros taisyklės, kad valstybės teismai taiko tas tarptautines sutartis, kurios yra nacionalinės teisinės sistemos dalis. Išanalizavus šiuo klausimu turimą įvairių valstybių teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad nacionaliniai teismai taikydami tarptautines sutartis kelia joms tam tikrus reikalavimus. Visų pirma taikomos tik tos tarptautinės sutartys, kurios yra paskelbtos. Antra, tam tikrose valstybėse reikalaujama, kad sutartys atitiktų tarptautinės teisės papročius ir visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus. Trečia, teismas privalo įsitikinti, ar buvo paisyta konstitucinių nuostatų dėl tarptautinių sutarčių. Tarkime, Italijoje teismai tikrina, ar nepažeisti konstituciniai reikalavimai dėl tarptautinių sutarčių pasirašymo ir paskelbimo. Austrijos teismai vykdydami 1952 m. Austrijos Aukščiausiojo Teismo nutarimą privalo tikrinti tarptautinės sutarties paskelbimo teisingumą. Belgijoje, norint, kad tarptautinė sutartis turėtų juridinę galią, remiantis

¹ Esama nuomonių, kad Europos Sąjungos teisė yra ne tarptautinė teisė, o nauja savarankiška teisės sistema, pasižyminti tam tikra specifika. Žr.: *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. – Vilnius, 1998. P. 50–51. Vis dėlto esama nemažai autorių, kurie Europos Sąjungos teisę pripažįsta sudėtine tarptautinės teisės dalimi, nes jos šaltiniai yra tarptautinės sutartys. Žr.: *Hogett B. M.* Impact of Community Law upon of the United Kingdom // *The Law of Common Market.* – USA: Oceona Publications, INC, ed. by B. A. Wortley, Manchester University Press, 1974. P. 53; *Олтеану О. М.* Европейское экономическое сообщество – субъект международного права особого рода // *Вестник Московского университета.* Сер. 11. Право, 1982. Но 1. С. 19–25. Be to, net autoritetingiausi šios problemos tyrinėtojai pažymi, kad riba tarp Europos Sąjungos teisės ir Tarptautinės teisės yra labai nežymi. Žr.: *Pescatore P.* Droit international et droit communautaire. Essai de reflexion comperative. – Nancy: Centre Europeen Universitaire. 1969. N. 5. P. 9.

² Čia derėtų pabrėžti tai, kad pastarosios tarptautinės ir nacionalinės teisės derinimo formos palaikymas yra kiekvienos valstybės vidaus reikalas.

1955 m. Belgijos kasacinio teismo sprendimu reikia nustatyti, kad sutartims pritarė parlamentas (ratifikacija). Ketvirta, teismas privalo įsitikinti, kad taikoma sutartis yra įsigaliojusi. Įvairių valstybių praktikoje šis klausimas sprendžiamas skirtingai. Dabartiniu metu vyrauja kelios nuomonės. Vienose valstybėse manoma, kad tarptautinė sutartis galioja nuo to momento, kai ji paskelbiama oficialiame valstybės leidinyje arba tada, kai priimamas įstatymas dėl konkrečios sutarties įsigaliojimo. Tačiau, anot kai kurių autorių, įvairių valstybių teismų praktikos analizė patvirtina, kad tarptautinė sutartis įsigalioja pagal tarptautinės teisės nustatytas taisykles [13, p. 80]. Penkta, tam tikros tarptautinės sutartys arba atskiros jų normos negali būti taikomos teismo dėl to, kad yra abstraktaus pobūdžio. Tokios nuostatos reikalauja detalizacijos.

Teismas, tarptautinėje sutartyje aptikęs normas, reikalaujančias detalizacijos, turi į tai atkreipti įstatymų leidėjo dėmesį, nes jo kompetencijai sutarčių pildymas nepriklauso [48, p. 935]. Tai išskirtinė įstatymų leidžiamosios valdžios prerogatyva. Būtent taip elgiamasi Anglijoje, Austrijoje ir Vokietijoje.

Neatsiejama teisės taikymo dalis – teisės aiškinimas. Nagrinėjant šį klausimą susiduriama su dilema, ar teismas gali aiškinti tarptautines sutartis, ir jei atsakymas teigiamas, kurios teisinės sistemos principais remiantis tai daroma – tarptautinės ar nacionalinės?

Pripažindami, kad nagrinėdami konkrečias bylas teismai turi teisę taikyti tarptautines sutartis, turime pripažinti ir neginčijamą teismų teisę jas aiškinti, nes teisės normų taikymas be jų aiškinimo yra neįmanomas.

Tuo tarpu įvairių valstybių praktika šiuo klausimu yra nevienoda. Štai Italijoje, Izraelyje, Airijoje ir kitose valstybėse, kuriose laikomasi principo, kad tarptautinė teisė nereguliuoja šalies vidaus santykių, pripažįstama, kad teismai neturi teisės aiškinti tarptautinių sutarčių. Tuo tarpu Austrijoje teismams tokia teisė suteikta [49 p. 88–124]. Tačiau aiškindami tarptautines sutartis Austrijos teismai gali remtis tik nacionalinės teisinės sistemos principais. Ši teisė nuo 1925 m. suteikta ir JAV teismams, bet sutartis privalo būti aiškinama tik tarptautinės teisės dvasia [32, p. 250]. Kalbant apie Prancūziją galima pasakyti, kad teisė aiškinti tarptautines sutartis suteikta ne teismams, o tik įstatymų vykdomajai valdžiai. Įdomu tai, kad lygiai tokią pačią nuomonę palaikė ir daugelis Tarybų Sąjungos tarptautinės teisės specialistų [50, p. 451].

Šiandien Lietuvoje praktiškai nerasis kokio nors teismų praktikos apibendrinimo, kuriuo remiantis būtų galima spręsti apie Lietuvos teismų nuostatą dėl tarptautinių sutarčių baudžiamosios teisės srityje aiškinimo. Išimtis yra tik Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarimas, kuriame pateikiamas aiškinimas dėl 1970 m. Europos konvencijos „Dėl tarptautinio nuosprendžių galiojimo“ [51] taikymo Lietuvos nacionalinėje baudžiamojoje teisėje [52, p. 216]. Šiame nutarime nurodyta, kad „jei tyčinį nužudymą padaro asmuo, kuris iki tol buvo ne Lietuvos Respublikos teismų nuosprendžiu pripažintas itin pavojingu recidyvistu ar nuteistas už tyčinį nužudymą, ar tyčinį nužudymą, padarytą esant analogiškomis BK 105 str. kvalifikuojančioms aplinkybėms, esant įsiteisėjusiam dėl to nuosprendžiui ir tik tų valstybių teismų, su kuriomis sudarytoje teisinės pagalbos sutartyje toks pripažinimas numatytas arba kurių atžvilgiu galioja 1970 m. Europos Konvencija dėl tarptautinio nuosprendžio galiojimo. Šis klausimas sprendžiamas teismo ar teisėjo nutartimi.“ Manau, tai akivaizdus ne tik teismų teisės aiškinti tarptautines sutartis, bet ir jų teisės jas taikyti nacionalinės baudžiamosios teisės sferoje pavyzdys.

Išvados

1. Lietuvai reikėtų pripažinti, kad visuotinai pripažinti tarptautinės teisės principai ir normos yra teisinės sistemos dalis ir turi viršenybę nacionalinių teisinių aktų atžvilgiu.

2. Įvertinus įvairių valstybių patirtį bei atsižvelgiant į Lietuvos daromus pirmuosius žingsnius dėl tarptautinių sutarčių galiojimo šalyje, galima tvirtai teigti, kad iki šiol kai kurių valstybių mokslininkų ir teismų palaikoma nuomonė, kad tarptautinės sutartys nacionalinės baudžiamosios teisės sferoje negali tiesiogiai galioti, yra dirbtinė. Laikas atsisakyti iliuzijos, kad baudžiamoji teisė yra teisių teisė, t.y. pasižyminti ypatingomis savybėmis. Jei Lietuvos

Konstitucijos 138 straipsnyje parašyta, kad ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, tarptautinės teisės normos pripažįstamos ir nacionalinės baudžiamosios teisės šaltiniu, todėl būtina jomis vadovautis sprendžiant konkrečias baudžiamąsias bylas.

3. Nepriklausomai nuo to, ar Lietuvoje bus laikomasi nuomonės, kad tarptautinės teisės aktai tiesiogiai galioja nacionalinėje teisėje, ar bus priimtina nuostata, kad tarptautiniai teisės aktai nacionalinėje teisėje galioja tik juos įtraukus, vis vien turime siekti, kad šios dvi teisinės sistemos darniai sąveikautų, o ne prieštarautų viena kitai.

4. Kiekviena valstybė, pasirinkdama paralelinės teisėkūros metodą, išvengia galimo nacionalinių įstatymų konflikto su tarptautinės teisės normomis bei dažno ir pavojingo nacionalinės teisės normų kaitaliojimo. Ne paslaptis, kad naujos normos atsiradimas susiformavusioje teisės normų sistemoje gali ją išderinti. Be to, kiekviena teisės šaka, įskaitant ir baudžiamąją, turi atitikti tarptautinius standartus, todėl derinti nacionalinę teisę su tarptautine reikia nedelsiant.

5. Būtina pripažinti, kad Lietuvos teismai turi teisę taikyti ir aiškinti tarptautines sutartis, nes teisės taikymo stadijoje taip pat būtina užtikrinti prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų vykdymą.

LITERATŪRA

1. **Triepel H.** Völkerrecht und Landesrecht. – Leipzig, 1899.
2. **Анцилотти Д.** Курс международного права. – Москва, 1966. Т. I.
3. **Гуль А. К.** Соотношение международного и внутригосударственного права в практике стран ближнего востока. – Москва, 1988.
4. **Мюллерсон Р. А.** Соотношение международного и национального права. – Москва, 1982.
5. **Mc Winney E.** Peaceful Coexistence and Soviet // Western International Law. – Leyden, 1964.
6. **Jessup Ph.** A modern Law of nations. – New York, 1968.
7. **Kelsen H.** Das problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. 1928.
8. **Kelsen H.** Principles of International Law. (Second edition.) – New York, Chicago, S. Fransisco, Toronto, London, 1967.
9. **Kelsen H.** Principles of International Law. – New York, 1952.
10. **Левин Д. Б.** Актуальные проблемы теории международного права. – Москва, 1974.
11. Курс международного права: в 6 т. – Москва, 1968. Т. 4.
12. **Уголовное право: новые идеи.** – Москва, 1994.
13. **Джебрин Д. Д.** Имплементация норм международного права во внутригосударственном законодательстве. – Киев, 1984.
14. **Конституции буржуазных государств Европы.** – Москва, 1957.
15. **Albert P. Blaustein, Gisbert H. Flanz.** Constitutions of the Countries of the world. – New York, 1994. Vol. VI.
16. **Конституции государств Европейского Союза.** – Москва, 1997.
17. **Современные зарубежные конституции.** – Москва, 1992.
18. **Valstybės žinios.** 1999. Nr. 60.
19. **Vadapalas V.** Lietuvos Respublikos Konstitucija ir stojimas į Europos Sąjungą // Stojimas į Europos Sąjungą ir Konstitucija. Seminaro medžiaga. – Vilnius, 2000.
20. **Katuoka S.** Tarptautinė teisė Lietuvos teisinėje sistemoje // Stojimas į Europos Sąjungą ir Konstitucija. Seminaro medžiaga. – Vilnius, 2000.
21. **Katuoka S.** Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija Lietuvos teisinėje sistemoje // Jurisprudencija. 2000. Nr. 15(7).
22. **American Journal of International Law.** 1998. No. 1. Vol. 92.
23. **Тиунов О. И.** Конституционный суд Российской Федерации и международное право // Российский ежегодник международного права. 1995.
24. **Зимненко Б. Л.** Международное право и Российское право: их соотношение // Московский журнал международного права. 2000. No. 3.
25. **Государство и право.** 1995. No. 11.

26. **Международное** право в документах. – Москва, 1982.
27. **Гавердовский А.** Имплементация норм международного права. – Киев, 1980.
28. **Миронов Н. В.** Правовые формы социалистической интеграции. – Москва, 1977.
29. **Усенко Е. Г.** Теоретические проблемы соотношения международного и внутригосударственного права // Советский ежегодник международного права. – Москва, 1977.
30. **Тункин Г. И.** Теория международного права. – Москва, 1970.
31. **Миронов Н. В.** Советское законодательство и международное право. – Москва, 1968.
32. **Буткевич В. Г.** Соотношение внутригосударственного и международного права. – Киев, 1981.
33. **Черниченко С. В.** Личность и международное право. – Москва, 1974.
34. **Valstybės žinios.** 1994. Nr. 28; Valstybės žinios. 1998. Nr. 17; Valstybės žinios. 1997. Nr. 21; Valstybės žinios. 1995. Nr. 99; Valstybės žinios. 1993. Nr. 35 (20).
35. **Valstybės žinios.** 2000. Nr. 89.
36. **Rozmaryn St.** Skuteczność umów międzynarodowych PRL w stosunkach wewnętrznych // Państwo i prawo. 1962. N.12 (202).
37. **Skubiszewski K.** Resolution of International Organizations Municipal Law // The Polish Yearbook of International Law. 1968/1969. Vol. II. – Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk, 1971.
38. **Klein E.** Die Stellung des Staates in der internationalen Rechtsordnung // Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft. – Heidelberg, 1978. 77 Band ½.
39. **Блищенко И. П.** Соотношение норм международного и национального уголовного права // Проблемы реализации норм международного права. – Свердловск, 1989.
40. **International Law Reports.** – London, 1963.
41. **International Law Reports.** – London, 1971. Vol. 43.
42. **Гинзбургс Дж.** Соотношение международного и внутригосударственного права в СССР и России // Государство и право. 1994. Но 3.
43. **Абдулаев М. И.** Примат международного права над внутригосударственным // Правоведение. 1992. Но. 4.
44. **Международная жизнь.** 1970. Но. 12.
45. **Тихомиров Ю. А.** Публичное право. – Москва, 1995.
46. **Lietuvos Respublikos Seimo Statutas** // Valstybės žinios. 1994. Nr. 15; Valstybės žinios. 1994. Nr. 16; Valstybės žinios. 1999. Nr. 5; Vyriausybės darbo reglamentas // Valstybės žinios. 1994. Nr.63.
47. **Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas „Dėl Lietuvos Respublikos įsipareigojimų, kylančių iš diplomatinių sutarčių diplomatinių ir konsulinėjų santykių srityse”** // Valstybės žinios. 1991. Nr. 4.
48. **Сахран А. М.** Принципы международного публичного права. – Каир, 1980.
49. **Seidl-Hohenveldern I.** Transformation or Adoption of International Law into Municipal Law // The International and Comparative Law Quarterly. 1963. Vol. 12.
50. **Шуршалов В. М.** Основные вопросы теории международного договора. – Москва, 1959.
51. **Valstybės žinios.** 1997. Nr. 101.
52. **Teismų praktika.** 1999. Nr. 11.

On the Issue of Relation between International Law and National Criminal Law

Assistant A. Nevera

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article focuses on key questions relation to the issue of relation between international law and national criminal law. For this purpose the author explores theories explaining the relation between national and international law and analyses the principles and forms of approximation of the fore mentioned legal systems.

The problems addressed in the article have been tried to analyse from the point of view of

criminal law. Having examined criminal laws, which are in force in Lithuania at the moment, the author draws a conclusion that the process of creation of national criminal law is taking place in partial isolation from international law.

The author grounds the idea of direct enforcement of international treaties in Lithuanian criminal law. The author speaks in favour of treatment of commonly recognised principles and rules of international law as a part of Lithuanian legal system. The issues of parallel lawmaking and the rights of courts to explain international treaties have also been addressed.

A particular attention is paid to the fact that international law is of co-ordinative type in its nature, which should be considered when creating national law.

